

واکاوی آفرینش جهان و انسان از عناصر چهارگانه در اقوام سامی و هندوایرانی در آثار هنری

چکیده

بخش عظیمی از اساطیر، پاسخی به ابهامات موجود دربارهٔ خلقت است. بشر همواره در پی کشف چگونگی خلقت خود و جهان بوده و شرایط زیستی و اعتقاد به خدایان نخستین، نقش مهمی در انتخاب عناصر ترکیبی آفرینش داشته است. انسان به دنبال شرایط زیستی و اجتماعی، عناصر مادی چهارگانه یعنی آب، باد، خاک و آتش، را در زمره مقدمات تصور می‌کرد. در این میان اعتقاد به وجود از آب و خاک، پررنگ‌تر است، با توجه به طریق معیشتی کشاورزی و دامداری در نیاز به آب و خاک، باورهای مختلف خلقت از این دو عنصر شکل گرفته و در بسیاری از آثار هنری و ادبی نمودار شده است، اعتقاد به خلقت انسان و جهان از عناصر چهارگانه، از جمله اساطیری است که در میان روایات و باورهای دینی سامی و هندو ایرانی دیده می‌شود. بنابراین بررسی عناصر چهارگانه در اندیشهٔ اقوام سامی و هندو ایرانی با تکیه بر آثار هنری برجای مانده می‌توان نکات مهمی را در این باره آشکار سازد. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که مطالب مربوط به خلقت جهان و انسان از عناصر چهارگانه در اساطیر و باورهای سامی، هندو ایرانی، به وفور یافت می‌شود و انعکاس روشن آن را می‌توان در آثار هنری این ادوار مشاهده کرد.

اهداف پژوهش:

۱. بازشناسی دیدگاه‌های موجود دربارهٔ خلقت جهان و انسان از عناصر چهارگانه در اساطیر و باورهای سامی و هندوایرانی.

۲. واکاوی چگونگی انعکاس باور به عناصر چهارگانه در آثار هنری اقوام سامی و هندوایرانی.

سؤالات پژوهش:

۱. در کدام ادیان به آفرینش انسان از عناصر چهارگانه اشاره شده است؟

۲. باور به نقش عناصر چهارگانه در خلق انسان چه بازتابی در آثار هنری اقوام سامی و ایرانی داشته است؟

کلیدواژه‌ها: عناصر چهارگانه، خلق انسان، آثار هنری، اقوام سامی، هند و ایرانی.

مقدمه

از ادوار کهن، چگونگی خلقت یکی از درگیری‌های ذهنی بشر بوده است. ذهن انسان، اسطوره‌ساز و فطرت خدا جوی بشر، همواره در پی کشف آفرینش، خالق عقاید و باورهایی است که برخی از آن‌ها در کتب آسمانی جلوه‌گر شده است و با عرفان و فلسفه تبیین شده و با علم به اثبات رسیده است. در علم متافیزیک، همه عالم از ذرات و امواجی تشکیل شده است و ذره و موج بودن هم منوط به نگاه ناظر است، امواج یا ذرات، ارتعاشی دارند و امواجی تولید می‌کنند که به امواج الکترومغناطیسی مشهور است. از لحاظ متافیزیکی، موج - ذره‌ای که موج الکترومغناطیس را می‌سازد، تکاثفی از آگاهی، شعور یا امواج از نوع اندیشه و عواطف شدید هستند که به صورت مغناطیس جذب ماده شده و به آن شکل یا صورت مادی می‌بخشد. هر چه قدر این ذرات به یکدیگر نزدیک شوند، سخت‌تر شده و شکل مادی و صوری به خود می‌گیرد و امواج و ذراتی که الکترون‌های آن از یکدیگر فاصله داشته و رقیق‌تر و لطیف‌تر باشند، بدن بیوپلاسمی را تشکیل می‌دهند، این امواج بر اثر ارتعاش، رقت و تفاسل الکترون، بدن‌های دیگر را می‌سازد که به این طریق ابدان مختلف روحی شکل می‌گیرد.

در بسیاری از منابع عرفانی به اختلاط و التقاط روح و جسم اشاره شده است و این اختلاط می‌تواند، همین توالی قرابت اتم‌ها و مولکول‌ها باشد که از بی‌صورتی به صورت می‌رسد، هر کدام از ذرات، بهره‌ای از آگاهی و شعور دارند و آگاهی انرژی سازمان‌یافته‌ای است که از یک موج بسیط شروع شده و در سیر تکاملی خود، جماد، نبات، حیوان، انسان، ابرسان و خدایان را برنامه‌ریزی می‌کند. برخی از دانشمندان نیز، پیدایی کیهان را از انفجار هسته اتم قلمداد می‌کنند، هسته‌ای منقبض و متراکم، که به ناگاه منفجر شد، هسته‌ای که به تدریج انبساط یافت و پس از پایان دنیا بار دیگر به انقباض خواهد رسید و از کثرت به وحدتی دوباره می‌رسد تا همه چیز در ذات حق فانی و باقی گردد. از این انفجار مهبانگی پدیدار گردید، بانگی که ارتعاش آن هنوز در عالم هستی جریان دارد، و عالمان و عارفان هر کدام به گونه‌ای آن را می‌شنوند. عهد عتیق نیز شروع جهان را با کلمه دانسته است و کلمه یا صوت، تداعی بخش همان مهبانگ نخستین است. در اساطیر و ادیان، به آفرینش انسان و جهان از عناصر چهارگانه، هیچ، غول نخستین، خدایان و... نیز اشاره شده است که در این پژوهش به واکاوی آفرینش از عناصر چهارگانه و نمود آن در آثار هنری پرداخته می‌شود.

درخصوص موضوع پژوهش حاضر تاکنون اثر مستقلی به رشته تحریر درنیامده است. با این حال درباره خلقت انسان و جهان در ادیان هندویی، مزدیسنی و سامی گزارشات ارزنده‌ای، انجام شده است استادان، محققان و پژوهشگران، کتاب‌ها و مقالات گرانقدری را به یادگار گذاشته‌اند که در این مختصر نمی‌گنجد و تنها به ذکر چند اثر بسنده می‌شود. بندهش فرنبد دادگی به گزارش مهرداد بهار (۱۳۵۲)، این کتاب بر مبنای تفسیر اوستا نگاشته شده و به چگونگی آفرینش در آیین زردشتی می‌پردازد. آثارالباقیه ابوریحان بیرونی به کوشش احمد آرام (۱۳۵۲) که مربوط به حوزه اساطیر و آفرینش می‌باشد. مرصادالعباد نجم رازی به کوشش محمدمامین ریاحی (۱۳۹۲)، در باب دوم این

اثر گران قدر، مطالب ارزنده‌ای در باب مبدأ موجودات یا آفرینش جهان و انسان است و در فصل چهارم و پنجم نیز به آفرینش آدم پرداخته شده است. راز آفرینش جهان از ژرژ گاموف، ترجمه رضا اقصی (شهریور ۱۳۶۳)، نویسنده این کتاب از حامیان نظریه بیگ بنگ بود، وی تولد و مرگ خورشید، سرگذشت زمین، اتم‌ها، سنگ‌ها و... را به لحاظ علمی مورد بررسی قرار می‌دهد. علاوه بر این آثار گران قدر، مقالات ارزشمندی نیز نوشته شده است، که به ذکر چند مورد اشاره می‌شود.

مقاله‌نگاهی تطبیقی به اسطوره‌های آفرینش و قصه آدم نوشته احمد فضلی‌نژاد (۱۳۸۱) که مربوط به آفرینش انسان با تکیه بر عهد عتیق می‌باشد.

مقاله «آفرینش در وداها» از آقای علی‌نقی باقر شاهی (۱۳۸۹) در این مقاله، پژوهشگر، در بیان مسأله آفرینش وداها، از آب به عنوان ماده اصلی آفرینش، یاد کرده و به بحث آفرینش از طریق قربانی غول نخستین می‌پردازد. مقاله «بازتاب اسطوره آفرینش آیین زروانی» از آقای علی‌رضا شعبانلو (بهار ۹۱)، که نگارنده با این باور که داستان رستم و اکوان دیو از اسطوره آفرینش زروانی ساخته شده است، این داستان را به سه بخش بنیادین تقسیم می‌کند که هر بخش را نماینده یکی از ادوار سه ساله آفرینش زروانی، تلقی می‌کند. مقاله «داستان آفرینش از منظر اسطوره‌شناسی تطبیقی» از خانم آرزو رسولی (زمستان ۹۲) در این مقاله، پژوهشگر، با بیان اینکه همه انسان‌ها از یک پدر و مادر مشترک به وجود آمده‌اند، به آفرینش انسان از خاک نیز، نگاهی فیلسوفانه دارد. مقاله «بررسی تکوینی و تطبیقی کهن الگوی آفرینش انسان بنیادین بر مبنای رویکرد نقد پسیونگی» از آقای فرزاد قائمی (بهار ۱۳۹۳) که پژوهشگر، با رویکرد نقد کهن‌الگویی به بررسی تکوینی و تطبیقی کهن‌الگوی آفرینش انسان بنیادین پرداخته و اشاره می‌کند که الگوی انسان اولیه که از مرگ آن، اولین زوج به وجود می‌آیند، مشابهت‌هایی با آفرینش جهان از غول نخستین دارد. مقاله «مراحل آغازین آفرینش عالم از منظر تورات و بررسی آن در تطبیق با قرآن» از آقایان سید مهران موسوی و محمود کذیمی (تابستان ۱۳۹۶) در این مقاله، پژوهشگران بزرگوار با بیان وجوه مشترک آفرینش در تورات و قرآن پرداخته و علت اصلی این اشتراکات را، وحی الهی می‌دانند. مقاله «اراده هر مزد در آفرینش» از مریم رضایی (بهار و تابستان ۱۳۹۸) که پژوهشگر در بیان وجوه مشترک روایات پهلوی و آیه «إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» می‌پردازد. در هر یک از این آثار و پژوهش‌های ارزشمند، نویسندگان و محققان محترم، به جنبه‌هایی از اساطیر آفرینش ادیان پرداخته‌اند، در پژوهشی، با تعمق در یکی از ادیان به بیان و بررسی اسطوره‌های آفرینش می‌پردازد و در تحقیقی دیگر اسطوره‌های مشترک مورد نظر مقایسه قرار می‌گیرند، با این وجود، لازم می‌نماید که وجوه مشترک خلقت در میان اساطیر سامی و هندوایرانی مورد بررسی قرارگیرد. هم چنین سامان یافتن پژوهشی که برخی از این باورها را در آثار هنری مورد بحث قرار دهد، ضرورت دارد. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است و با هدف بررسی عناصر چهارگانه و آفرینش جهان و انسان در آثار هنری، انجام گردیده است.

نتیجه‌گیری

اساطیر، زیربنای آغازین ادیان و مذاهب مختلف است، نیاز فطری و ذاتی بشر در تکیه به وجودی مقدس و فرا انسانی و سؤالات بی‌شمار او دربارهٔ پیدایش جهان، انسان و فرجام آن، روایاتی را شکل داد که نشانه‌ای از آن در ادیان مختلف دیده می‌شود. بشر از آغاز به دنبال معبودی برتر و مقدس بود، از این‌رو هرآنچه که نظر او را به خود جلب می‌نمود، خدا نام می‌گرفت. هر خطه‌ای و تمدنی، خدایی داشت؛ خدایان محلی مختلف که به تدریج، بر اثر شرایط اقتصادی، سیاسی و اجتماعی، نقششان پررنگ و کم‌رنگ می‌گردید و به تدریج در یک سیر ماندالایی به یک خدای واحد ختم شد و بشر را به یکتاپرستی رساند و اندک‌اندک آفرینش، جلوه‌ای از وجود بیکرانۀ خدای واحد شد و بحث وحدت شهود و وحدت وجود به میان آمد. بشر از آغاز خلق خود در پی کشف و چگونگی خلق و جهان بود و به فراخور طریقت ذهنی خود عقیده و اسطوره‌ای داشت؛ اعتقاد به خلقت جهان و انسان از عناصر چهارگانه، از جمله مباحث مشترک در میان اساطیر مختلف از جمله سامی و هندوایرانی است عقاید آفرینش آسمان و زمین، در میان اسطوره‌های سامی و هندوایرانی، بن مایه‌ای یکسان دارد، منشأ آفرینش از آب و خلقت انسان از خاک است. بر اثر شرایط جوی و جغرافیای زمین، آب جرثومه حیات انسان شد و نقش آن بر زندگی مردم آن روزگار، اسطوره سرمنشایی آب را پررنگ نمود. در برخی از اسطوره‌ها به خلقت انسان از خاک و گیاه اشاره شده است. مهبط انسان بر خاک بود و پس از مرگ نیز، به خاک مبدل می‌شد از این رو اسطورهٔ خلقت از خاک به وجود آمد و به تدریج به ادیان راه یافت. در اساطیر زرتشتی آمده که اومزد، کیومرث را از گل سرشت، در دین یهود، یهوه انسان را از گل آفریده و از روح خود در بینی او دمید و در قرآن نیز به تکرار آمده است که انسان از گل خشک آفریده شده است. که بی شک تبدیل پیکر مردگان به خاک و برآمدن گیاه در کنار خاک متوفی، در بنای این اساطیر نقش عمده‌ای داشته است. آفرینش از آتش نیز در ادیان سامی مورد تاکید است. آتش در دین یهود پاک و مصفا و دارای الوهیت است و از یهوه به عنوان آتشی سوزنده یاد شده است. مسیحیان آتش را مظهر مسیح می‌دانند و در دین اسلام به آفرینش جن از آتش اشاره شده است.

منابع:

کتاب‌ها:

قرآن کریم.

کتاب مقدس.

ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۶۶). علل الشرایع، مترجم: هدایت‌اله مسترحمی، تهران: انتشارات کتابفروشی مصطفوی.

احمدی علیایی، سعید؛ اعظم‌زاده. (۱۳۹۵). «گونه‌شناسی نقش‌مایه «خدای ایستاده بر حیوان» در تمدن‌های آسیای صغیر (هیتی) و باستانی بین‌النهرین (سومر، بابل و آشور)»، مطالعات باستانشناسی، شماره ۱، صص ۱۹-۱.

ایونس، ورونیکا. (۱۳۷۳). اساطیر هند، ترجمه: فرخی، باجلان، تهران: نشر گلشن.

بارانی، محمد؛ خانی سومار. (۱۳۹۲). «بررسی تطبیقی اسطوره آب در اساطیر ایران و هند»، فصلنامه مطالعات شبه قاره هند، شماره ۱۷، صص ۲۶-۷.

بلاغی، سید عبدالحجت. (۱۳۸۶). حجه‌التفاسیر و بلاغ‌الاکسیر، قم: انتشارات حکمت.

جلالی نایینی، محمدرضا. (۱۳۷۵). هند در یک نگاه، شیراز: تهران.

دادگی، فرنېغ. (۱۳۸۵). بندهش، گزارش: بهار، مهرداد، تهران: نشر توس.

رضایی، مهدی. (۱۳۸۳). آفرینش و مرگ در اساطیر، تهران: نشر اساطیر.

روزنبرگ، دونالد. (۱۳۷۵). اسطوره‌های خاور دور، ترجمه: عبدالله نژاد، مجتبی، تهران: ترانه.

عفیفی، رحیم. (۱۳۷۴). اساطیر ایران در نوشته‌های پهلوی، تهران: نشر توس.

فرشاد، محسن. (۱۳۹۳). اندیشه‌های کوانتومی مولانا، تهران: نشر علم.

فریزر، جیمز جرج. (۱۳۸۷). شاخه زرین، ترجمه: فیروز مند، کاظم، تهران: آگاه

گری، جان. (۱۳۹۰). اساطیر خاور نزدیک، ترجمه: باجلال فرخی، تهران: انتشارات اساطیر.

گریمال، پیر. (۱۳۸۱). اسطوره‌های بابل و ایران باستان، ترجمه: ایرج علی آبادی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

مبلغی آبادانی، عبدالله. (۱۳۷۳). تاریخ ادیان و مذاهب جهان، قم: انتشارات منطق (سینا).

مرعشی، علی؛ کریم‌زادگان، جواد. (۱۳۷۴). از کهکشان تا تمدن اقوام خاور میانه قبل از میلاد مسیح، تهران: انتشارات سوره.